

Olasz Sándor

Új regénykorszak?

„A regény fölbecsülhetetlen fontossága: processzus, melynek során az ember visszanyeri az életét. A regény úgynevezett válsága nem abból származik, hogy regényre nincs szükség, hanem abból, hogy a regényírók nem ismerik a kötelességüket, kontárok vagy sarlatánok. De nem születhet percenként egy Proust, egy Kafka, egy Krúdy. De mert léteztek, tudnunk kell, mi a regény egyetlen lehetséges tárgya: az élet visszavétele, megélése és az, hogy eltelünk vele, egyetlen áhítatos pillanatra, mielőtt elmúlunk.” Amikor Kertész Imre naplóregényében az egyszeri létezés átélésében, az élet megélésében jelölte meg a regény legfontosabb terepét, óhaját akár ellentétesnek is mondható jelenségek fenyegették. Az individuum létjogosultságát nemcsak a végnapjait élő társadalmi formáció tagadta. Valamiképpen a kor irodalmának, irodalomelméletének némely törekvése is próbálta kiiktatni az embert, kivonni a szubjektumot. A magyar regény újabb fejleményei dogmákat, tabukat döntenek meg. Mintha egyre több olyan mű jelenne meg, amit másodsorra is kívánunk elolvasni. Merthogy – Mészöly Miklós szavaival – „a »rejtvényt« egyszer fejtí meg az ember, aztán ad acta teszi”. Persze a rejtvényt-igényű művekre is szükség van, de a rejtvényt-jellegű művek évada mintha lezárult volna. A regény most is válaszútán van, s az a kérdés, miben láthatók az újabb regényírásnak a közelmúlt korszakaitól különböző problémái. Érdemes reflektálnunk arra a situációra is, melyben kérdéseink megfogalmazódnak. Hiszen nemcsak a jelenkori regényírás és –olvasás dilemmáiról van szó, hanem a regényműfajon belül a szövegek episztemológiai szituáltságáról és a szükséges elméleti reflexióról. Mintha túljutottunk volna a hagyomány értelmezésének végletein. A regényanyag kezelésében, a poétikai eszközökben most együtt jelenik meg hagyomány és újítás. Ám regénykorszakok poétikai azonosságaival nem árt óvatosnak lennünk. Nem is szólva arról, hogy olykor irányzatok, elméleti iskolák, egyetemi tanszékek kapcsolódnak össze és válogatnak – olykor meglehetősen önkényesen. Szerencsére a regényírók többnyire rendületlenül járók útjukat. Velük a bölcs, taktikus, józan ítélő, a regényírás eleven természetét és szépségeit ismerő kritika képes dialogizálni. A regénykritikus végül is nem csendő, hanem belátó politikus, akinek nem föltétlenül tetszik a regénylázadás minden mozzanata, a forradalom eredményeit azonban készséggel elismeri. A kritika tehát jobban teszi, ha követni, értelmezni és nem irányítani, regulálni próbál.

Az elmúlt évek vitái egyben mindenképpen megegyeztek: a rendszerváltás az irodalomnak legfőlőbb az intézményrendszerében hozott változást. Akad, aki 1986 (Bevezetés a szépirodalomba, Emlékiratok könyve) jelentőségére esküszik. Mások – ugyancsak meggondolandó módon – az 1992-es évet emelik ki: Bodor Ádám Sinistra körzete, Garaczi Nincs alvás!-a, Márton László Átkelés az üvegenje ennek az évnek a termése. Mindenféle korszakolási törekvés ellenére is jogos az az elgondolás, amely megszakítottság és folytonosság dialektikájára figyelmeztet. Hiszen a hetvenes évek végére lényegében kialakult a nagyjában az utóbbi évek, évtizedre is jellemző beszédmód. A tradíció átértelmezett folytonossága, valamint az a fölismerés, hogy az igazság nagyon sokféleképpen (nemcsak ellenbeszéd formájában) közelíthető meg, már korábban is létezett, legfőlőbb nem szilárdult meg.

A „nagy elbeszélések” eltűnésének dogmája azonban csak az utóbbi években vált tarthatatlanná. Jönnek a nagy történetek, igaz, nem a régi módon, nem lineárisan, nem a „jól megírt” klasszikus regények szellemében. A regény most az „elveszett” után a „visszaszerzett” történettel jellemezhető. A formaelvek változásaiban azonban nincsenek éles cezúrák, nincsenek végleges és megmásíthatatlan határvonalak. A regény műfajban is rejtett emlékképek működnek, s ezek termékeny szöveg- és műfajközi ösztönzések lehetnek. Az innen és túl határhelyzete különösen a kilencvenes évek történelemmel foglalkozó regényeiben föltűnő. Szilágyi István Hollóidője például úgy próbál megszabadulni a műfaj korábbi nyűgeitől, hogy a szerző hagyja megiramodni a történetet. Ezek a mesélős művek tehát bőségesen merítenek a szövegtől elválasztott, s ugyanakkor olyan szabad régiókba tudnak emelkedni (ne feledjük: „a regény szabadságharc”, miként Szerb Antal mondja), amelyek az elmúlt évtizedek tapasztalatai nélkül elképzelhetetlenek. Talán a mesélő és a nem történetmondó próza dichotómiája éppoly bizonytalan, mint nem is olyan rég a világszerű – szövegszerű ellentétpár. „Azért ez nem olyan egyszerű, hogy volt egy szövegirodalom, most meg jön az életes történet” – írja Esterházy Péter. „Mindenféle posztmodernnek mondott könyvekben – folytatja – nagyon is van cselekmény. /.../ Itt inkább a valósághoz való viszony, az más, azt gondolom, az változik.” Ám a regény a 20. század végén minden megtévesztő hasonlóság ellenére sincs ott, ahonnan Cervantes Don Quijotéjával elindult. A történetmondó regények (gyorsan tegyük hozzá, más funkciójú, átértelmezett „mese” ez) nem elsősorban a hangsúlyos irodalmiság miatt (irodalom generál irodalmat) alkalmasak a párhuzamra. Inkább abban rejlik hasonlóság, hogy újra szerepet kap a kaland, az akár Szerb Antal-i értelemben is fölfogható csoda.

A mai regényolvasó is teremtett, nyelvben és csak nyelvben létező világokban bolyong. Ám a Roland Barthes-i realitás-effektus, a referencialitás nehezen kerülhető meg. Németh Zoltán ezért is beszélhetett nemrég a próza lázadásáról: „mintha magának a prózának lett volna elege abból az irányból, amelyet a magyar posztstrukturalizmus jelölt ki számára”. Hiszen a Hollóidő példájánál maradván a korban járatos olvasó a nevükön nevezett történelmi nagyságok és események nélkül is ráismerhet valós alakokra, helyzetekre. Persze a segítségül hívott emlékiratok még nem teszik a regényt a história szolgálatjává. Szilágyi maga mondja, hogy csupán azért kóborol a 16. században, mert fantáziája most éppen ott érezte jól magát. Közben irtatlan műveltséganyagot is görget, ám a regény szerencsésen elkerüli a történelmi esszé vagy a történetfilozófiai traktátus végleteit. S a 16. századi dél-alföldi történetben minden, a szerző halálával kapcsolatos vélekedés ellenére ott van a Szilágyi István nevű szerző, aki kisebbségi létélményeit szublimálja a mindig válságban, bajban lévő, folyamatosan megcsúfolt ember sorsszimbólumává. Mindez persze távolról sem jelenti az élettrajzi személyiség és a műből kiolvasott írói szubjektum azonosságát.

A mai regény – talán az elmondottakból is kitűnik – nem annyira az inga kilengése ellentétes irányba, nem is visszatérés a korábbi állapothoz, inkább valamiféle egyensúlyhelyzet, amelyben múlt és közelmúlt némely szempontból szembeállítható, másféle megközelítésben viszont inkább a hasonlóság látható. Utóbbira példa a szövegszerkesztés műgondja, a jól megcsinált szöveg, mely a nyolcvanas és a kilencvenes évek prózájára egyaránt jellemző. Korábban azonban az új regény konfliktusba keveredett az addig uralkodó, valóságstimuláló, realista eszménnyel, utóbb viszont ilyen radikális fölülvizsgálatra nem volt szükség. Ha a nyolcvanas években az elbeszélhetőség kérdése odáig jutott, hogy lehet-e még egyáltalán elmondani valamit, akkor újabban éppen az ironikus renarratívációra, olykor gátlástalan történetmondásra figyelhetünk föl. Miként a történetmondáshoz sincs mechanikus visszatérés, úgy a klasszikus műfaji örökség sem működik változatlanul. Hiába él tovább a példázat, a családregény, az önéletrajzi vagy a történelmi regény, a műfajszervezet kanonizált elemei heterogén szövegvilágba lépnek át, a különböző stílusjátékok, imitációk alkalmazásával nyelvi játékok labirintusaiban járunk.

Végül, de nem utolsó sorban: a regényolvasó. Mintha beteljesülne Márai régi megfigyelése: „az emberek már nem a

szépirodalomtól várják problémáikra a választ”. Jelentős regények ma néhány száz példányban jelennek meg. Hány befogadóra találnak? Az olvasásszociológus adata szerint ma a könyvolvasók mindössze 2,4 százaléka olvas modern, kortárs, nem hagyományos 20. századi művet. Szomorú tény, s az sem vigasz, hogy világjelenség.